

ПРИЛОЗИ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ОСНИВАЧ
ПАВЛЕ ПОПОВИЋ

УРЕДНИЦИ
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ, МИРОСЛАВ ПАНТИЋ,
ВЛАДАН НЕДИЋ

КЊИГА ТРИДЕСЕТ ДЕВЕТА
СВЕСКА 3—4
1973

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ОСНОВНИ ДЕРИВАЦИОНИ ПРИНЦИПИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

1. Овај сам рад писао ослањајући се на теоријска решења Белићеве лингвистичке школе. Заснивам га на синхроничној анализи. Анализираћу само речи српскохрватског порекла.

2. У савременом српскохрватском књижевном језику постоји десет врста речи, које се сврставају у три основне категорије: I. речи са деклинацијом (именице, придеви, заменице и бројеви кад су деклинабилни); II. речи с конјугацијом (глаголи); III. непроменљиве речи (бројеви, кад нису деклинабилни, прилози, предлози, везници, речце и узвици). У основну карактеристику сваке од ових десет врста улази: 1) значење речи, 2) функција речи и 3) обличе одн. облик речи. Речи код којих постоји јединство значења, функције и облика називају се правим (основним) речима одговарајуће врсте. На праве (основне) речи у првом се реду односе познате дефиниције врста речи у српскохрватском. Да би се практично видело шта у ствари значи јединство значења, функције и облика правих (основних) речи, навешћу само дефиницију именица. Именице су по значењу предметске а по функцији самосталне речи; када је реч о обличју, могу: а) имати тројак облик: на сугласник (*сѝн*; *сѝвѝр*), на вокал *а* (*жѝна*) и на вокал *о* или *е* (*сѝло*, *ѝдље*; *ѝлѝме*, *нѝбо*); б) бити мушког (*сѝн*), женског (*жѝна*; *сѝвѝр*) или средњег рода (*сѝло*, *ѝдље*; *ѝлѝме*, *нѝбо*); в) бити у једнини (*сѝн*; — *жѝна*, *сѝвѝр*; — *сѝло*, *ѝдље*; *ѝлѝме*, *нѝбо*) или множини (*сѝнови*; — *жѝне*; *сѝвѝри*; — *сѝла*, *ѝдља*; *ѝлемѝна*, *нѝбѝса*); г) деклинирати се по четири врсте: а) *сѝн*; *сѝло*, *ѝдље*; — б) *ѝлѝме*, *нѝбо*; — γ) *жѝна*; — δ) *сѝвѝр*.

Тако се — *mutatis mutandis* — дају дефиниције и осталих врста речи, и то правих (основних) речи.

3. Међутим, праве (основне) речи нису довољне за исказивање свих значења. У српскохрватском језику лексички фонд комплетира се творбом речи. Са стајалишта творбе, пак, речи у српскохрватском могу бити тројак: просте, изведене и сложене. За синхроничну језичку анализу критеријум на основу којег се одређује којој од ове три категорије припада која реч јесте актуелно језичко осећање. На основу њега дата је дефиниција према којој су просте (засебне, лексичке) речи оне код којих се не осећа веза са другим осим са од њих створеним речима (*сѝн*); изведене — оне које су створене од основе и наставка (*ѝчи-ѝељ*); сло-

жене — у чији су састав ушле најмање две речи (*Београд*; али сложеница може настати и од читаве реченице: *будибџкснама*).

4. У основици творбе речи налази се промена функције речи, тј. то што се реч једне врсте употребљава у функцији речи какве друге врсте. С променом функције, речи добивају и ново значење. У српскохрватском језику у највећем броју случајева ова промена функције и значења обележава се, пре свега ради јасноће, и нарочитим наставком за творбу речи, али до тога не мора доћи увек. Оне речи које не добију наставка као обележје промене функције и значења, изведене су само новом функцијом и значењем. Међутим, приликом формалне класификације речи на просте, изведене и сложене, оне се сврставају међу просте, али то нису праве просте речи.

Ево, најпре, један пример за реч изведену наставком. Тако, придев *бђо*, употребљен у функцији именице, добија значење предметности, почиње значити предмет који има особину што је означава сам тај придев: *бђлац* ('коњ беле длаке' или сл.), при чему наставка *-ац* долази да обележи промену функције (придев > именица) и значења (одредбеност > предметност). Овај механизам делује аутоматски и у сфери функције, и у сфери значења и у сфери облика.

Међутим, већ је речено да у српскохрватском, у мањем броју случајева, промена функције и значења не мора бити обележена наставком. Тако, нпр., средњи род једн. неодређеног вида придева *дђбро*, употребљен у функцији именице, добија значење 'добро дело' или 'имање' и деклинира се као именица.

Слично се и у сложеницама губи значење делова и развија ново значење сложенице (*даниноћ*, нпр., значи врсту љубичице). То је основна одлика српскохрватских сложеница. При томе, ново значење (и функција) доводе и до потребног уобличавања: или само акценатско-квантитетског (*Бања Лука > Бањалука*) или сложеница добија и одговарајући наставка (*најџрџак*).

5. У т. 2. речено је да се речи код којих се јавља јединство значења, функције и облика једне од врста речи — називају правим (основним) речима те врсте. Такве су све просте (засебне, лексичке) речи (*глава*, *бђо*, *дђиш*). За њих се, на основу савременог језичког осећања, не може утврдити да ли су постале од неке друге врсте речи; оне само могу служити да се од њих граде нове речи. Оне су, дакле, усамљене, немотивисане (тј. нису, у вези с каквом другом речи, из друге врсте, — објашњене у одређеном смислу) и непродуктивне (тј. по угледу на њихов састав и склоп не могу се градити нове речи). Та непродуктивност, скамењеност помажу да ове речи изразито обележавају предмете (као именице), одредбу (као придеви), радњу, стање или бивање (као глаголи) и сл. Будући рељефним, оне не само што се не губе из језика, већ се од њих стварају нове речи.

Речи које чувају везу, по значењу или по облицију, с којом другом врстом речи јесу неправе речи одређене врсте. Оне су мотивисане и продуктивне. Међу неправе речи долазе изведене и сложене речи. Оне су у језику неправе све дотле док се у њима осећају засебни делови одн.

веза с каквом другом врстом речи. Али треба рећи да и оне теже да се лексикализују. Код изведених именица, нпр., до тога долази конкретизацијом значења (нпр. *бѡрба* = глаголска именица, али *жѡлба* значи и 'писмена представка'), сужавањем функције наставака [*чѡиѡаѡ* 'онај који чита' (шире значење) — *чѡиѡалаѡ* 'стални читалац каквог листа, часописа и сл.' (уже значење)] и сл.

6. Тај живот речи је непрекидан и многостран. Развитак значења и творба речи присно су повезани са друштвено-економским приликама и развитаком. Тако се у *Речнику* Српске академије наука и уметности за реч *бѡлаѡ* дају, поред других, и значења: 1) животиња беле боје; 2) воћка, биљка белог, беличастог плода; 3) ђебе; 4) сребрни новац. Свако је од ових значења настало у одређеној друштвеној средини: прво — код одгајивача ових животиња; друго — у крају где постоје такве воћке одн. биљке; треће — у кругу оних који израђују такву ђебад; четврто — тамо где је такав новац био у употреби. Итд.

7. *Просте речи*. — С позиција формалне класификације — две су категорије простих именица: праве и неправе.

Праве просте именице означавају, између осталог: разне природне појаве, опште географске појмове и сл. (*вѡл*, *кѡмѡн*, *нѡћ*, *рѡка* и д.), делове (људског) тела (*гѡлава*, *ѡчи* и д.), појмове у вези с исхраном (*вѡно*, *сѡр* и д.), родбинске односе (*мѡж*, *сѡн*, *снѡха* и д.), појмове у вези са човековим животом, пословима и сл. (*кѡѡље*, *кѡђа*, *слѡва* и д.), појмове из фауне (*бѡк*, *гѡведѡ*, *крѡва* и д.), појмове из флоре (*брѡза*, *јѡгода* и д.).

Две су врсте неправих простих именица: 1) просте именице од глагола; 2) просте именице од придева.

Неправе просте именице од глагола представљају — *in ultima linea* — глаголски општи део у именичкој функцији. Њихово се значење креће од значења глаголске именице до конкретизованог: *дрѡм* (глаголска именица) — *грѡб* (само конкретизовано значење).

И код неправих простих именица од придева постоји обличка и значењска градација: *сѡѡрѡ* — *ѡѡбро* — *мѡѡѡа* — *зѡлѡн* — *ѡѡж*.

8. С позиција формалне класификације — две су категорије простих придева у српскохрватском: прави и неправи.

Велики је број правих простих придева и они обележавају: боју (*бѡѡ*, *жѡѡи* и д.), каквоћу (у најширем смислу) (*брѡз*, *јѡк*, *ѡѡбар* и д.), меру (*ѡѡг*, *вѡсок* и д.).

Неправи су прости придеви од глагола и у вези су са глаголским прилогом садашњим (*врѡћ*, *дрѡжѡћ*), глаголским придевом радним (*врѡѡ*, *зрѡѡ*) и глаголским придевом трпним (*чѡѡвен*, — *вѡлѡн*, *ѡѡѡзѡн*).

9. Прости глаголи постали су непосредно од глаголског корена. Њихов се корен не употребљава као самостална реч у примарној функцији; у секундарној, као што је речено у т. 7, може бити употребљен у именичкој служби (*зрѡѡѡѡи* — *грѡб*). Прости се глаголи и по значењу разликују од изведених. Прости, наиме, значе „приписивање радње, стања или бивања за извесно време”, а изведени — „везу по значењу придева, именице или глагола са још неким глаголом у самом облику дотичног изведеног глагола: *учѡѡѡљѡѡѡѡи*: „бити учитељ”...” (Белић).

Примери неизведених глагола: *йлєсїи* — *брѣи* — *крєнуїи* — *чўи* — *мѣзїи* — *дѣи* — *вїдеи* — *држїи*.

10. Изведене речи. — За утврђивање основних принципа за творбу изведених речи најважније је анализирати изведене именице (од именица, придева и глагола), изведене придеве (од именица, придева и глагола) и изведене глаголе (од именица, придева и глагола).

11. Два су основна значења што их могу имати именице изведене од именичке основе: 1) деминутивно-хипокористично или аугментативно-пејоративно; 2) обележавање везе појма који казује нова реч са значењем именичке основе од које је изведена та нова реч.

12. Деминутивно значење могу имати именице изведене овим наставцима: *-(а)к* (*голубак*), *-уљ(а)к* (*брєжуљак*), *-ич(а)к* (*камичак*), *-ка* (*йрѣвка*), *-ић* (*гласић*), *-чић* (*камєнчић*), *-ца* (*ноћца*), *-иц* (*кдњиц*), *-ица* (*главица*), *-це* (*зрнце*), *-анце* (*йсеїанце*), *-енце* (*ждрєбєнце*), *-ишце* (*сўнїшце*), *-еишце* (*дєїеишце*), *-че* (*дєвѣјче*).

Хипокористици обично имају скраћени облик основне именице: *Јєла* (*Јєлена*), али исп. и: *Вўле* (*Вўк*).

13. Аугментативно-пејоративно значење могу имати именице изведене овим наставцима: *-ерда* (*рўчєрда*), *-урда* (*главўрда*), *-ина* (*јунѣчина*), *-уљина* (*йрѣвўљина*), *-урина* (*бѣбўрина*), *-ейина* (*књижєїина*), *-ушїина* (*вѣйрўшїїина*), *-еишина* (*ракијєишина*), *-ушина* (*орлўшина*), *-оња* (*носѣоња*), *-ура* (*главўра*), *-ишїе* (*блѣїишїе*).

14. Обележавајући везу појма који казује нова реч са значењем именичке основе од које је изведена та нова реч, — изведене именице могу имати више значења. Главна су:

— носилац занимања: *-ѣр* (*виноградѣр*), *-ѣш* (*гѣјдѣш*);

— обележавање из којег је ко краја, какве је народности и сл.: *-ѣк* (*Бдшњѣк*), *-ка* (*Бдсѣнка*), *-ин* (*Срѣбин*), *-анин* (*Мѣчванин*), *-јанин* (*Бєдграђанин*), *-иња* (*Грѣкиња*), *-киња* (*Срѣикиња*), *-(а)ц* (*Вѣљевац*), *-ан(а)ц* (*Србијанац*), *-ица* (*Хрѣвїица*);

— именице женског рода (у односу према именицама мушког рода): *-а* (*рѣѣака*), *-ја* (*гдшїѣа*), *-ка* (*рѣдшїєљка*), *-иња* (*јунѣкиња*), *-ица* (*учишїєљица*);

— назив одн. име за животиње: *-уља* (*рѣгуља* — *крава*), *-оња* (*зєкоња* — *во*), *-(а)ц* (*а*) уопште: *кѣбац*; б) мужјак: *жѣбац*), *-оша* (*цѣвїиоша* — *коза*);

— назив за месо појединих животиња: *-ина* (*йрѣсєїина*);

— разни предмети, справе и сл.: *-(а)к* (*нѣйрсїѣк* — од синтагме), *-ишїе* (*кѣсїишїе* 'држаља косе'), *-ица* (*рѣмїца*), *-иш* (*дрлѣш* 'талир с орлом');

— место где се нешто налази, ради и сл.: *-ак* (*шљивѣк*), *-њак* (*рѣбњѣк*), *-ик* (*брѣзїк* 'шума'), *-ара* (*дрѣвара*), *-ишїе* (*вѣйрїишїе* 'место где је ватра'), *-ица* (*књїжѣрїица*);

— плата за какав посао или сл.: *-ина* (*кућѣрина*);

— збирне именице: *-ад* (*јѣгњѣд*), *-је* (*грѣжѣје*);

— апстрактне именице: *-сїво* (*йрїјѣшїєљсїво*), *-ошѣ* (*грєхѣшѣ*).

15. Два су основна значења што их могу имати именице изведене од придевске основе: 1) да појмови што их обележавају те именице имају придевску особину (што је означава придев од којег је изведена именица); 2) апстрактне именице.

16. Обележавајући појмове што имају придевску особину (што је означава придев од којег је изведена именица) — те изведене именице могу имати више значења. Главна су:

— носилац својства: *-āk(-њāk)* (*вешīāk, слободњāk*), *-шиīāk* (*никољшиīāk*), *-йк* (*дўжнйк*), *-ан* (*дрāган*), *-ун* (*богāйўн*), *-(а)ц* (*бѣлац*), *-āш* (*богāйāш*);

— именице женског рода (у односу према именицама мушког рода): *-ица* (*јадница*);

— назив одн. име животиње: *-уг* (*зѣљўг* ‘вепар’), *-уга* (*зѣљуга* ‘прасица’), *-ка* (*бѣлка*), *-уља* (*мркуља* — крава), *-оња* (*бѣлоња* — во), *-(а)ц* (*бѣлац* — коњ), *-оша* (*зелѣноша* — коза), *-уша* (*мркуша* — кобила);

— назив за месо одн. кожу појединих животиња: *-ина* (*двновина* — месо, *самуровина* — кожа);

— појмови из флоре: *-āk* (*бобовњāk* — трава), *-ка* (*рāнка* — шљива), *-ина* (*брѣзовина* — брезово дрво), *-ача* (*ивањача* — јабука);

— називи за разне напитке: *-(а)ц* (*јабуковац*), *-ица* (*шљивовица*), *-ача* (*јабуковача*);

— разни предмети, справе и сл.: *-āk* (*йршињāk*), *-йк* (*молитвенйк*), *-ка* (*кићѣнка* ‘кићена капа’), *-(а)ц* (*бўковац* — прут), *-ица* (*иглѣница* ‘кутија за игле’), *-ача* (*брѣзовача*);

— место где се што налази, ради и сл.: *-āk* (*-њāk*) (*голубињāk*), *-ина* (*дѣдовина*);

— пејоративно значење: *-оња* (*млакоња*);

— збирне именице: *-еж* (*младеж*), *-ина* (*живина*).

17. Апстрактне именице могу се изводити овим наставцима: *-оба* (*грдоба*), *-сїво* (*богāйсїво*), *-да* (*йрāвда*), *-је* (*здрāвје*), *-ина* (*брзїна*), *-иња* (*сирдїиња*), *-оша* (*добрдїша*), *-остї* (*вѣрнѣсї*), *-оња* (*вредноња*).

18. Четири су основна значења што их могу имати именице изведене од глаголске основе:

— вршилац радње: *-ло* (*оклѣвало*), *-ља* (*йрѣља*), *-шѣљ* (*учишѣљ*), *-ар* (*чувār*), *-(а)ц* (*йїсац*), *-л(а)ц* (*чиїшалац*), *-ал(а)ц* (*йрѣгалац*), *-шѣл(а)ц* (*жѣшѣлац*), *-ица* (*йздаица*), *-лица* (*бāјалица*), *-āч* (*кодāч*), *-ич* (*брāнич*), *-āш* (*блѣбѣйāш*), *-иш* (*нѣмарйш*), *-иша* (*хвалйша*), *-уша* (*блѣбѣйуша*);

— оруђе одн. средство којим се обавља радња: *-иво* (*гдрїво*), *-(а)к* (*држак*), *-āљка* (*йїсāљка*), *-ло* (*бѣлило*), *-лица* (*глāдилйца*), *-āч* (*брїјāч*), *-ача* (*дрљача*);

— место на којем се обавља глаголска радња или сл.: *-йк* (*видйк*), *-ло* (*йдїло*), *-ишїе* (*лвїшїе*), *-оница* (*чиїшоница*);

— значење глаголске радње (одн. а) времена кад се обавља глаголска радња или б) резултата глаголске радње): *-ба* (*мдлба* 1) ‘мољење’, 2) ‘писмена представка’), *-идба* (*вѣзидба* 1) ‘привезивање винограда’, 2) ‘време привезивања винограда’), *-ава* (*грмљава*, *мѣњава* ‘вејавица с

јаким ветром'), -еж (г^рабез), -ај (д^дгађај, л^лж^жај 'место где се лежи'), -(а)к (д^длазак, износак 'последње јаје'), -ло (б^бсн^нило, и^ир^рело 'скуп'), -ина (г^гр^рм^млавина, и^имовина 'оно што неко има'), -ња (г^гр^рд^дња, см^се^си^иња 'оно што смета'), -ње (д^др^рање 1) глаголска радња, 2) 'поорано земљиште'. Код ових је именица акценат понекад диференцијални знак за значење: и^ид^дчење = глаголска радња, и^ичење = резултат глаголске радње. Именице изведене овим наставком од свршених глагола увек значе резултат глаголске радње: обећање. Глаголске именице на -ње изводе се првенствено од прелазних глагола, али постоје и аналошки случајеви од непрелазних глагола: с^седење), -ће (и^ирег^рнуће, и^иренуће).

19. Три су основна значења што их могу имати придеви изведени од именичке основе:

— бити онакав како означаје основна именица одн. имати оно што значи основна именица: -ав (д^дла^лкав), -ив (с^су^см^мњив), -љив (б^бр^ри^иж^жљив), -ан (с^ср^рчан), -(а)н (х^хла^лдан), -ен (с^си^иу^уден), -аи^и (б^бра^рдаи^и), -наи^и (и^ид^др^рнаи^и), -иш^ш (р^ре^си^иш^ш), -овиш^ш/-евиш^ш (б^бр^рд^довиш^ш, з^зма^жјевиш^ш), -аси^и(-јаси^и) (б^буд^да^ласи^и, и^ие^си^иљаси^и);

— припадање оној врсти предмета што је значи именица од које су изведени придеви: -ски (б^бе^дг^рад^ски), -овски (к^кум^дов^ски), -ински (м^ма^те^ри^нски), -ан (с^сун^чан^е и^ид^де), -ен (ж^же^си^ит^вен^и). Овде долазе и градивни придеви који се могу изводити овим наставцима: -ов (ј^јел^{ов}), -ан (з^зе^мљ^{ан}), -ен (с^си^ак^{лен});

— припадање појму што га означава именица од које су изведени придеви: -ов/-ев (с^си^нов, д^дчев), -љев (Ј^Јак^дов^љев), -(и)ји (ч^чов^еч^(и)ји), -ов^љ/-ев^љ (с^си^нд^вљ^и, м^муж^се^вљ^и), -ин (б^ба^бин), -иш^и (д^де^ти^ши^ш).

20. Два су основна значења што их могу имати придеви изведени од придевске основе:

— деминутивно: -ав (м^мла^лкав), -ач(а)к (л^лд^гачак), -ан (и^иа^нан), -ах(а)н (м^мла^лђа^хан), -уш(а)н (м^ма^ју^шан), -ен (м^мла^лђен), -каси^и (ц^цр^каси^и), -икаси^и (и^ила^ве^ти^никаси^и), -уш^{ка}си^и (л^ле^иу^шкаси^и), -у^љаси^и (д^ду^гу^љаси^и), -и^часи^и (б^бе^лм^часи^и), -у^шаси^и (б^бе^лу^шаси^и);

— аугментативно: -ач(а)к (в^ве^ли^ка^чак 'врло велики'), -цаи^и (н^нд^вцаи^и 'сасвим нов' — појачано значење основног придева), -чиш^и (з^зд^ра^вчиш^и 'сасвим, потпуно здрав' — појачано значење основног придева).

21. Придеви изведени од глаголске основе значе глаголску радњу узету као особину и могу се изводити овим наставцима: -ав (б^бр^рљав), -ив (и^ила^лшив), -љив (б^бод^лив), -ан (и^ир^рд^си^ран), -(а)н (и^ир^рја^иан), -ов(а)н (д^др^ре^мован), -иш^и (з^за^клониш^и), -аси^и (з^за^рубаси^и), -ћи (ј^ја^ха^ћи).

22. Пет је основних значења што их могу имати глаголи чија је основа изведена од именичке основе:

— (у)чинити кога оним или онаквим што значи именица: -и (и^ид^дбра^ии^ми^иш^и, с^со^ли^иш^и);

— (у)чинити оно што значи именица: -и (д^дов^ршиш^ии), -ова (и^ир^рг^д-ваи^и);

— дати, створити оно што значи именица: -и (ј^ја^гњиш^ии);

— бити оно што значи именица: -ова/-ева (б^банд^ваи^и, у^учи^иш^ељеваи^и);

— уопште какву глаголску радњу у вези с основном именицом: *-а* (*играјти*), *-ова* (*леђивајти*).

23. Четири су основна значења што их могу имати глаголи чија је основа изведена од придевске основе:

— чинити онаквим како означава придев: *-а* (*равнајти*), *-и* (*белити*);

— бити онакав како означава придев: *-а* (*дивљајти* ‘понашати се грубо, беснети’);

— постајати онаквим како означава придев: *-а* (*јачајти*), *-и/-е* (*белити* — *белити*), *-ну* (*чврстујти*);

— уопште какву глаголску радњу у вези с основним придевом: *-ова* (*радовајти се*).

24. Приликом творбе изведених глагола од неизведених долази до промене глаголског вида и то овако:

— најчешће од свршених глагола постају учестали (трајни): *-а* (*дицајти* од *дићи*), *-ва* (*давајти* од *дајти*), *-ива* (*казивајти* од *казати*), *-ова* (*кујивајти* од *кујити*);

— и од трајних могу постати учестали: *-а/-а* (*вџдајти* од *вџдити*);

— од трајних се неизведених глагола творе тренутни (свршени) једино наставком *-ну/-не* (*звнујти* од *звјити*).

25. Сложене речи. — Сложене именице могу бити, према саставу, двојаке: 1) оне за које је лако утврдити да су настале срастањем својих делова; 2) сложенице са спојним вокалом *о/е*. Обе ове врсте могу бити, према синтаксичком односу делова у сложеници: а) копулативне; б) одредбене (детерминативне); в) рекцијске.

26. Сложене именице за које је лако утврдити да су настале срастањем својих делова могу бити, као што је већ речено, према синтаксичком односу делова у њима: а) копулативне (*даниноћ* и сл.); б) одредбене (детерминативне), које, са своје стране, могу бити: α) састављене од придева и именице (*Београд*, *Видовдан*, *Вучији њн*); β) састављене од прилога (речце или предлога) и именице (*небрајт*, *невера*, *невоља*, *нељуди*, *недвесит*, *нрадед*); γ) образоване по угледу на турске сложенице (*дуван-кеса*); в) рекцијске, које, са своје стране, могу бити: α) императивне сложенице (*вадивек*, *гладибрк*, *лмигора*, *назвилекар*, *иамитивек*, *раси-кућа*); β) састављене од предлога и именице и уобличене одговарајућим наставком (*најрсџак*, *наручје*, *идбрђе*, *ионеделяк*).

27. Сложене именице са спојним вокалом *о/е* могу бити, као што је већ речено, према синтаксичком односу делова у њима: а) копулативне (*југојсџок*); б) одредбене (детерминативне), које, са своје стране, могу бити: α) састављене од именице (у функцији придева) и именице (*вукд-лак*, *главдоља* — с примарним значењем ‘оно од чега често боли глава, велике муке’); β) састављене од придева и именице (*голдфразица*, *рићоко-са*); в) рекцијске, које, са своје стране, могу бити састављене: α) од датива и глагола (*богдмил*); β) од акузатива и глагола (*ручкдоноша*); γ) од инструментала и глагола (*вајиромејт*, *вдојлаџ*); δ) од локатива и глагола (*ијрлог*, *хладолеж*).

28. Не треба сматрати сложеницама именице изведене од сложених глагола, као што су: *ддчек*, *зáрез*, *на́род*, *на́ййис*, *й́риказ*, — *й́дреза* и сл. Ове су именице обично без наставка, али ипак има их и с наставком (*ддоход*: *ддоходак*).

29. Према саставу сложених придеви могу бити двојки: 1) они за које је лако утврдити да су настали срастањем својих делова; 2) сложенице са спојним вокалом *o/e*. Обе ове врсте могу бити, према синтаксичком односу делова у сложеници: а) копулативне; б) одредбене (детерминативне); в) рекцијске.

30. Сложени придеви за које је лако утврдити да су настали срастањем својих делова могу бити, као што је већ речено, према синтаксичком односу делова у њима: а) копулативни (*сй́арма́ли*); б) одредбени (детерминативни), који су саграђени од прилога, речце или предлога и придева (*на́глув* и сл.); в) рекцијски, који, са своје стране, могу бити: α) састављени од акузатива и придева (од глагола) (*свѣзна́лй*); β) састављени од предлога и придева (*бѣзбожан*, *бѣзўман*, *й́рекддрѣнскй*, *сўждрѣбна*).

31. Сложени придеви са спојним вокалом *o/e* могу бити, као што је већ речено, према синтаксичком односу делова у њима: а) копулативни (*глувонем*); б) одредбени (детерминативни), који, са своје стране, могу бити: α) састављени од именица (у функцији придева) и именице (*бабдлик*, *злајдкос*, *свилдкос*); β) састављени од придева и именице (*босдоног*, *голдвратй*, *й́врддглав*); γ) састављени од придева и придева (*нашдземскй*); δ) састављени од прилога и придева (пореклом од глагола) (*брздрек*, *самдјжив*, *самдхран*); в) рекцијски, који, са своје стране, могу бити: α) састављени од акузатива именице и придева (од глагола и уобличеног наставка) (*чўдошвбран*); β) састављени од инструментала именице и придева (од глагола и уобличеног наставка) (*вддойлаван*).

32. Сложени су они глаголи који су састављени од глагола и још какве речи. Две су категорије сложених глагола: У прву иду они глаголи који су сложени од именице и глагола (*дангубийи* — од *дан* и *губийи*), прилога и глагола (*злойаийиши се* — од *зло* и *аийиши се*) и сл. Њих није велики број. У другу групу иду они глаголи који су сложени од префикса (предметка) и глагола (*й́ийиши* — *зайиши*). У савременом српскохрватском језику највећи је број оваквих сложених глагола.

33. Префикси, када се додају глаголима, на један начин утичу на несвршене а на други на свршене.

34. На несвршене могу утицати тројако:

1) обично им, у извесном правцу, мењају значење (*й́ћи* 'кретати се корачајући или каквим превозним средством': *й́рѣћи* 'идући преко чега преместити се на другу страну');

2) мењају им вид, стварајући од несвршених свршене (*й́ћи* — несвршени глагол; *й́рѣћи* — свршени глагол);

3) могу им мењати род, стварајући од непрелазних прелазне (*й́ћи* = непрелазни глагол; *й́рѣћи* = прелазни глагол).

35. И у вези са свршеним глаголима треба рећи троје:

1) префикси им обично мењају значење (*рећи* 'исказати речима'; *ѝроречећи* 'унапред казати оно што ће се тек догодити');

2) вид им не мењају (*рећи* = свршени глагол; *ѝроречећи* = свршени глагол);

3) ни род им не морају мењати (*рећи* = прелазни глагол; *ѝроречећи* = прелазни глагол; одн. *ѝдсти* = непрелазни глагол; *дѝѝдсти* = непрелазни глагол).

36. Префикс (предметак) јесте, као што се види, предлошки део сложенога глагола који се додаје испред глагола и са њим чини једну реч, сложени глагол. Глаголу се могу додати један, два или три префикса.

Када је реч о додавању једнога префикса, може се употребити ових шеснаест префикса: *до*, *за*, *из*, *на*, *над*, *о(б)*, *од*, *ѝо*, *ѝод*, *ѝре*, *ѝри*, *ѝро*, *раз*, *с(а)*, *у*, *уз*. Од ових се предметака у савременом српскохрватском књижевном језику не могу употребити као предлози уз речи са деклинацијом: *ѝре*, *ѝро* и *раз*. Остали могу. Готово свих ових шеснаест предметака имају месно значење. Зато се највише употребљавају уз глаголе кретања или налажења на извесном месту. Али, како у вези с тим глаголима развијају и друга значења, могу се употребити и уз друге глаголе, што значи да су ови префикси продуктивни.

Као други префикс од горе наведених не употребљавају се једино *до* и *над*.

Као трећи префикс употребљавају се једино: *из*, *над* и *ѝо*.

37. Разлог је постојању глагола са два префикса такође потреба за изменом вида и значења. То ће се најбоље видети на конкретном примеру. Од несвршеног глагола *бѝдсти* префиксацијом је добивен свршени *ѝробѝдсти*. Од њега се, сад, може извести учестали глагол *ѝробѝдаѝти*. Додавањем новог префикса може се понова начинити свршени глагол (*исѝробѝдаѝти*). Одавде се види да два префикса не чине сложени префикс, већ да се други префикс управља према значењу глагола с једним префиксом.

38. До истих промена значења и вида долази и код глагола с три префикса. Од изведеног двовидског (свршеног и несвршеног) глагола *крѝсѝѝти* начињен је префиксом *ѝре* свршени глагол *ѝрекѝсѝѝти* ('ставити у облик, знак крста'). Изменом основе од овог је изведен учестали глагол *ѝрекѝсѝѝаѝти*. Додавањем префикса *из* настаје свршени глагол *исѝрекѝсѝѝаѝти* ('прекрстити све предмете'). Додавањем префикса *ѝо* настаје глагол *ѝоисѝрекѝсѝѝаѝти*, опет са донекле измењеним значењем ('испрекрштати све предмете један за другим').

39. У савременом српскохрватском језику одречни глаголи нису сложенице: одречна речца *не* чува своје одречно значење према глаголу па се зато пише засебно од њега. Мали је број глагола где је речца *не* саставни део сложеног глагола, имајући са њим сасвим друго, ново значење; нпр. *неѝѝаѝти* 'изгубити се, ишчезнути'. У оваквим се глаголима у ствари и не осећају саставни делови. Зато ови глаголи и нису продуктивни.

40. Да би се приказало значењско богатство префиксације, довољно је анализирати глаголе с једним префиксом.

Префикс *до*. Две су основне значењске групе ових глагола: 1) једни значе да је радња допрла до чега (*додјачајти*), додата чему (*додлијти*); 2) други значе довођење радње до краја (*доградити*).

Префикс *за*. Пет је основних значењских група ових глагола: 1) у једнима се чува основно значење предлога-префикса *за* (*заћи*); 2) други значе почетносвршену радњу (*зајечати*); 3) трећи значе 'извршити мали део радње' (*засећи*); 4) четврти значе завршносвршену радњу (*зарадити*); 5) пети значе да радња не иде правим путем (*забрáдити*).

Префикс *из*. Шест је основних значењских група ових глагола: 1) једни значе 'из какве средине (или сл.) изнети (или сл.)' (*искóјати*); 2) други значе 'довршити радњу до краја' (*издрети*); 3) трећи имају резултативно значење (*измóлити*); 4) четврти значе 'извршити радњу на више објеката и то тако да је извршена и на последњем од њих' (*избóдити*) одн. 'извршење радње од више субјеката' (*изгинути*); 5) пети значе 'извршити радњу у обилној мери' (*исíвајти се*); 6) шести значе свршену радњу, свршени вид (*исíнути*).

Префикс *на*. Четири су основне значењске групе ових глагола: 1) једни значе 'ставити на нешто (у најширем смислу)' (*набóсти*); 2) други значе вршење радње у малој мери (*начути*); 3) трећи значе обилност радње (*накуйóвати*); 4) четврти значе потпуност радње (*начинити*).

Префикс *над*. Две су основне значењске групе ових глагола: 1) једни значе 'у каквој радњи бити над ким или над чим' (*надвити се*); 2) други значе 'бити јачи, бољи и сл. од кога' (*надјачати*).

Префикс *о(б)*. Пет је основних значењских група ових глагола: 1) једни значе да се глаголска радња простире око чега, са свих страна или потпуно (*облétети*); 2) други значе 'постати каквим' (*о́нóвчити се*); 3) трећи значе непотпуно извршење глаголске радње (*обáмрети*); 4) четврти значе 'изазвати, створити код кога какву особину' (*о́йамети*); 5) пети значе завршносвршену радњу (*о́чисити*).

Префикс *од*. Четири су основне значењске групе ових глагола: 1) једни имају аблативно значење (*о́тијасити*); 2) други значе одвраћање, узвраћање радње (*о́дговорити*); 3) трећи значе радњу потпуно супротну радњи што је значи основни глагол (*о́дмоћи*); 4) четврти значе завршносвршену радњу (*о́диграјти*).

Префикс *йо*. Четири су основне значењске групе ових глагола: 1) једни, обележавајући завршеност радње, имају у ствари дистрибутивно значење, при чему код непрелазних глагола радњу обавља неколико субјеката (*йо́скајати*), док се код прелазних радња обавља на више објеката (*йо́гасити*); 2) други значе вршење радње у мањој мери (*йо́играјти*); 3) трећи значе извршеност радње (*йо́дјити*); 4) четврти значе радњу која се врши по каквој површини (*йо́дсјити*).

Префикс *йо́д*. Две су основне значењске групе ових глагола: 1) једни имају локално значење (*йо́йкóјати*); 2) други значе недопуштено, тајну радњу (*йо́йкóзати*).

Префикс *йре*. Шест је основних значењских група ових глагола: 1) једни значе 'обавити радњу преко чега' (*йрескòчийи*); 2) други значе мењање места (*йренíзаийи*); 3) трећи значе 'још једном поновити радњу' (*йредòраийи*); 4) четврти значе обављање радње у већој, у највећој мери према чему (*йрейлáийийи*); 5) пети значе дељење на два дела или на више делова (*йресећи*); 6) шести значе завршносвршену радњу (*йрецевèйийи*).

Префикс *йри*. Три су основне значењске групе ових глагола: 1) једни имају локално значење предлога (*йримàћи*); 2) други значе 'извршити радњу у малој, мањој мери' (*йримíрийи се*); 3) трећи значе свршеност и резултативност (*йрийийòмийи*).

Префикс *йро*. Шест је основних значењских група ових глагола: 1) једни значе 'обавити какву радњу кроз нешто' (*йробушиийи*); 2) други значе 'потпуно извршити радњу основног глагола' (*йрочийийийи*); 3) трећи значе 'обавити кретање мимо чега' (*йрòјахайи*); 4) четврти значе 'обавити радњу у мањој мери' (*йролу́йийи*); 5) пети значе почетносвршену радњу (*йроговòрийи*); 6) шести значе завршносвршену радњу (*йробудийи*).

Префикс *раз*. Три су основне значењске групе ових глагола: 1) једни значе 'поделити (или сл.) на различне стране' (*расèлийи*); 2) други означавају жив почетак какве радње (*разíграийи се*); 3) трећи обељжавају свршеност радње (*разбúдийи*).

Префикс *с(а)*. Три су основне значењске групе ових глагола: 1) једни значе 'окупити више јединки' (*сàбраийи*); 2) други значе 'спустити се с неког места ниже' (*сíћи*); 3) трећи значе завршносвршену радњу (*сàзнаийи*).

Префикс *у*. Три су основне значењске групе ових глагола: 1) једни означавају кретање радње правцем у унутрашњост чега (*у́ћи*); 2) други значе 'однети, отићи изван, далеко' (*уи́дећи*); 3) трећи означавају свршену радњу (*ура́дийи*).

Префикс *уз*. Четири су основне значењске групе ових глагола: 1) једни значе кретање навише (*узлèтийийи*); 2) други значе кретање назад (*уси́у́кнуийи*); 3) трећи значе жив почетак радње (*уси́умàраийи се*); 4) четврти значе почетносвршену радњу (*усколèбаийи се*). Сем свега тога, помоћу овога префикса може се од сваког трајног глагола начинити перфективни презент који се може употребити у служби егзактног футура: *Ако узрадиши, имаћеш*.

Берислав М. Николић